

Historická sociologie osobnosti

Stává se mi dost často, že něco v běžném životě a případně i ve snu udeří na mou citlivou strunu. Jako kdyby se o dlouho odpírané slovo hlásilo podvědomí, nebo dokonce nevědomí. Takové přiznání by určitě ocenil všestranný psychiatr Vladimír Vondráček (1895–1975), o němž byla řeč v minulém editoriale *Pracovní a životní prostředí Vladimíra Vondráčka*. Následuje několik tímto způsobem rozeznělých myšlenkových tónů.

Obecněji řečeno, zabýváme se z pohledu oborů přítomných v našem časopise personální vrstvou dějin, přičemž je třeba rozlišit zejména člověka jako bytost, jeho bytostnou stránku. Zde nastupuje filozofie. Sociologie samotná pak zkoumá vztahy jedince a společnosti, jedince a sociálního prostředí. Kolem nás se zkrátka pohybují různé osobnosti se všemi svými kontextovými souvislostmi.

Podotýkám, že do 18. století slovo osobnost (v angličtině *personality*) neexistovalo. Přesvědčení (mentální koncept), že má někdo „osobnost“ nebo je přímo osobností, se začalo šířit hlavně na začátku 20. století. V průmyslovém věku se obyvatelé přesunovali z venkova do měst a jejich továren a začali „dělat dojem“ na cizí lidi. Pokud jde o vlastní konceptualizaci osobnosti, jinak řečeno *osobnostní profily*, příslušníci komunit a různých společností žijí v hierarchii dominance, která se ustavuje automaticky v každém společenství. Jedinci se mohou následně vyznačovat úzkostí vůči nadřízeným, respektive podrážděností ve vztahu k podřízeným; pocitem slasti při vzestupu na společenském žebříčku, a naopak prožitkem deprese při sestupu „z trůnu“.

Intenzivně se zajímají o to, jak obehřát konkurenta neboli rivala. Opět se nabízí etymologie slova *rival*. Původ slova je od latinského výrazu *rivus*, což značí potok, strouha, vodní tok. Vývoj pokračoval přes německé *Rival* a francouzské *rival* z latinského *rivalis*, obojí téhož významu. Zde mne napadá menší středověký příběh na toto téma: jak na potoce nebo říčce stály dva mlýny, přičemž horní byl velmi úspěšný. Vyznačoval se bohatstvím a navíc tzv. podháněním vody na louky. Ten spodní nedosahoval takového výkonu. Jeho majitel si ovšem stěžoval především na to, že horní konkurent mu ubírá tok vody, a proto on nemůže prosperovat. Ostatně těm, kteří něco vlastní, a nemusí to být zrovna potok, se dříve nebo později může přihodit, že z přátel se stanou soupeři, někdy až nelítostnými soky.

Objevitelem antivirotik, využívaných při léčbě HIV/AIDS a hepatitidy typu B, byl biochemik Antonín Holý (1936–2012). Nabízí se otázka, zda na témže místě (míněn vědecký ústav, ale i celá Česká republika) může v rychlém sledu vyrůst další podobně velký badatel. Výrazných osobností bývá k dispozici řada, avšak málo je takových, které skutečně vyniknou nebo se k tomu aspoň chystají. Navíc vždy hrozí nebezpečí mimořádným jedincem vrženého stínu, doslova *zastínění*. Profesor Holý rovněž mimo jiné potvrdil, že největší síla

je „žádná síla“. Co se týče typologie osobnosti, přikláněl bych se k názoru jeho spolupracovníků, že byl introvert. Právě introverti jsou však navzdory „lidovému“ mínění nositeli výjimečných talentů a schopností; přísluší jim množství vědeckých a uměleckých přínosů, objevů a vynálezů.

Nejspíše je všeobecně známo, že termíny *introvert* a *extrovert* se do běžného jazyka dostaly díky psychologovi Carlu Gustavu Jungovi (1875–1961), který roku 1921 publikoval knihu *Psychologické typy*. Stejným myšlenkovým směrem se ubírá publikace *Ticho: Síla introvertů ve světě, který nepřestává mluvit* [2012] bývalé americké právničky Susan Cainové (nar. 1968). Podle všeho autorka zásadním způsobem přehodnotila vlastní život, přičemž díky své profesi paradoxně přišla na to, že jí vyhovuje klidnější životní styl. Bezpečně dokládá, že je naprosto rovnocenný tomu dynamičtějším, povahově otevřenějšímu. Dále Cainová vyvrací jeden z mýtů o vůdcovství spjatý s předsudkem, že extrovertnější šéf bývá zpravidla ve vedení firmy či týmu lepší. Příklady jsou nasnadě: za introverta se považuje například zakladatel Microsoftu Bill Gates. Ve své knize se Cainová zaměřuje také na „ideál“ extroverze a snaží se prozkoumat, proč vlastně je dnes ve většině světa upřednostňována norma společenského, všelijak hlasitě i jinak aktivně se projevujícího člověka. Být introvertem ovšem není nic mimořádného. Dokonce má takový osobnostní charakter své přednosti. Nicméně současný svět si přesto více cení otevřenosti a neustálé komunikace. Jako kdyby se téměř nepočítalo s tím, že úspěšná společnost má být složena z různých typů osobností.

Již jsme si (byť spíše nepřímou) položili důležitou otázku: bez *koho* (personálně) a *čeho* (věcně nebo ideově) se můžeme obejít. Případně vyjádřeno z opačné perspektivy: *koho* nebo *co potřebujeme*. Tím se nám do hry dostává pojem autority. Samotné slovo pochází z latiny a jeho novodobý význam sjednocuje dva původní sémantické okruhy, totiž *auctor* (tvůrce, činitel) a *auctoritas* (moc a vliv). Autorita tudíž představuje jistou vnitřní výbavu a zároveň značí schopnost člověka zaujímat čelné a uznávané postavení, které je mu přiznáváno či připisováno ovládanými nebo ovlivňovanými. S tím souvisí i nadměrné uctívání jedině, popřípadě několika významných osobností. Alternativní definice autority by pak mohla mít tuto podobu: jde o schopnost jedince prosadit svoji vůli ve společnosti. Nelze zapomenout ani na rozlišení tří druhů autority v pojetí Maxe Webera.

Navázat se dá další podstatnou otázkou, *kdo a jak přesně dominuje*, což je třeba považovat za relevantní problém nejenom politologický, ale též sociologický (také *historicko-sociologický*, samozřejmě). Zjednodušeně konstatujeme, že dominance spočívá v reálném uplatňování moci a vlivu. Nadto můžeme hovořit o „exponovanosti“ jedince, tedy o jeho určité síle (schopnosti prosazení a sebeprosazení). Obrazně a v nadsázce řečeno, kdo má jak silný „amplion“, čili kolik lidí daný člověk osloví, kdo vůbec dotyčného uslyší.

Stále platí, že téma moci patří k nejdůležitějším otázkám lidské existence, která sama o sobě není bez získávání a ztracení moci vůbec myslitelná. Pojdme si znovu vypomoci alespoň dílčí definicí: jde o schopnost lidí pohybovat se po světě, začínat určité věci, bránit jiným věcem, respektive udržovat věci při starém. Problematika moci patří mezi nejoblíbenější témata našeho prvního porevolučního prezidenta Václava Havla. Zaměření na různé podoby moci (zejména kulturní a politické) a jejich důsledné promyšlení tvoří jednu z klíčových oblastí pro pochopení Havlova života, včetně jeho vlastního politického manévrování a mocenských manipulací. Právě Havlův lidský a politický osud nám poskytuje mnoho poučení o „mocných a bezmocných“ (proslulý esej *Moc bezmocných*,

1978), o různých metodách uchvácení moci a jejího sdílení, jakož i možnostech podřízení moci kontrole.

Připomeňme si ještě, že moc předpokládá určitou nevyhnutelnou asymetrii. Jakmile závisím na nějaké situaci, kterou neumím samostatně zvládnout, potom každý člověk, který mi dokáže pomoci, nade mnou získává jistou moc. Mocensky „stavěná“ byla taktéž významná postava vídeňského kulturního a uměleckého života Alma Mahlerová (1872–1964). Zajímala ji moc ve všech podobách, na prvním místě sláva, ovšem i peníze, zkrátka všechno, co přináší rozkoš. Ostatně nikoliv náhodou se stala ženou hned několika slavných mužů, jmenovitě Gustava Mahlera, Oskara Kokoschky, Waltera Gropia a Franze Werfela.

Neopomíjme však ani takzvané „zesilující momenty“ osobností. Na tomto poli se znovu setkáváme s pojmem autority, moderní a postmoderní éra k tomu přidává hojně frekventovaná slova *leader*, *guru*, dokonce *mesiaš*. Otevřít bychom mohli problematiku „akcentovaných osobností“, jež určitý specifický a nějakým způsobem přitažlivý akcent buď mají (nadání, talent či nekonvenční osobnostní rys), nebo jim jej připisujeme my sami, zvnějšku. Někdo by chtěl třeba navýšit svůj „kulturní a sociální kapitál“ (teorie rozpracované v díle Pierra Bourdieu), a to nejlépe tak, že určitým způsobem vystupuje (například jako pan Prošek z autobiografické knihy Otty Pavla *Jak jsem potkal ryby* [2013], nejlepší rybář v kraji...). Podobná „zesílení“ osobností lze označit rovněž jako *idealizaci*, *monumentalizaci*, *glorifikaci* a *heroizaci*. Pro takové situace by se hodila také formule zvaná *Matoušův efekt*, neboli „každému, kdo má, bude dáno a přidáno; kdo nemá, tomu bude odňato i to, co má“ [Matouš 25,29]. Nezapomínejme přitom na *věhlas*. Jedná se o sociologický jev, jenž se projevuje v řadě situací a aspektů každodenního života. Opět stručně parafrázujeme: bohatí bohatnou a chudí chudnou, přičemž řečené se netýká pouze peněz; samovolně se rozhojňuje i sláva, vztahy a úspěchy.

Další zajímavou kapitolou v teorii osobnosti je *anankastická porucha* vykazující nadměrnou pečlivost až puntičkářství (etymologicky *Ananké*, starořecká bohyně osudu). Osobnost tohoto typu bývá sužována neustálými, navíc velmi silnými pochybnostmi, působí nadměrně opatrně, přehnaně se zaměřuje na výkon. Jedincovo okolí je v tomto případě sužováno rovněž chorobným pedantstvím. Příbuznou diagnózu (mnohdy totožnou) představuje typ „sběratele“: perfekcionista, který musí mít všechno neustále na svém místě, pochopitelně uspořádané. Sběratelství lze na druhou stranu chápat jako svého druhu přidanou hodnotu. Pomáhá zvýšit váhu osobnosti, dokáže dodat určitou pozoruhodnou charakteristiku, přičemž se určitě jedná také o zvýšení prestiže. Například výjimečná osobnost sběratelky Medy Mládkové (1919–2022) se vyznačovala smyslem nejen pro prestiž vlastní, nýbrž i posilováním prestiže sbíraných děl (zejména Františka Kupky).

Někdo má na první pohled nezpochybnitelné osobní kouzlo, dovede nadchnout nadřezené stejně jako podřízené svými neotřelými nápady. Zkrátka se jedná o charismatického člověka, všichni v něm vidí „lídra“, jaký má být. Lidé charismatického naturalu dovedou svou nápaditostí povzbudit ostatní k vyššímu výkonu. Nic ovšem není jednostranné, takže si často za své vůdce vyvolíme naopak lidi skromné a neokázalé. Podle křesťanské věrouky představuje *charisma* (řecky *χάρισμα*, obdarování, projev přízně) schopnost provádět mimořádné, nezřídka zázračné úkony. Někteří kněží vyššího svěcení mají v tomto pojetí disponovat jakýmsi komunikačním kanálem na „ducha svatého“.

Přejděme ke společenskému statutu, jenž má dvě složky, a to konkrétně již naznačené vlastnosti *prestiže* a *dominance*. Kdo jedná altruisticky, zajišťuje si prestiž, nicméně zároveň

může působit dojmem, že je nadmíru přecitlivělým, snad i zranitelným jedincem. Nehodí se zkrátka pro svou nízkou dominanci do vůdčí role. Ostatně každý altruista sleduje nějaký prospěch, především nebo přinejmenším svůj vlastní „dobrý pocit“. Každý z nás chce nějak vynikat. Hledáme smysluplnou činnost a vysvobození z blahobytné nudy (pokud si ji můžeme dovolit). Pocit užitečnosti je rozhodně důležitý. Jinak samotná prestiž se vyznačuje jistým akcentem „hodnostnosti“, která je „přisuzována různým sociálním i jiným kolektivům nebo jejich příslušníkům“ [Obrdlíková 1970: 325]. Právě uvedená brněnská socioložka Juliana Obrdlíková (1909–1983) svého času přispěla do *Malého sociologického slovníku* heslem „prestiž“. Ocituje proto její slova: „Měřítkem tohoto hodnocení je sociálně uznávaná hodnota nebo jejich stupnice. Prestiž vyvolává úctu hodnotících a podpirá autoritu hodnocených. V přeneseném smyslu se hovoří o prestiži těchto hodnot. Původně prestiž (latinské *praestigium*) znamená mámení, šalbu, klam“ [Ibidem]. Obrdlíková ještě dodává: „Není správné považovat prestiž za základní princip rozvrstvení společnosti. Prestiž je odrazem skutečných poměrů ve vědomí lidí. Stratifikace společnosti je základní společenský proces, který dělí i nejmenší skupinu na vedoucí a vedené, nadřízené a podřízené, organizující a organizované“ [Ibidem].

Často se přehlíží fakt, že život člověka určuje více skutečností a souvislostí, než si běžně uvažující jedinec uvědomuje, a hlavně než je schopen sám ovlivnit. Do našich biografií se tak společně vepisuje doba a spolu s ní dějiny, snad by se to dalo nazvat „osudem“, kdo ví... Každopádně všechny lidské bytosti se během svého života (vlastně i po něm) ocitají ve středobodu působení různých historických, kulturních a společenských sil. Přesto stojí za to zkoumat, k čemu kdo ze své vlastní podstaty inklinuje. Jaké mají konkrétní jedinci ambice a kam to chtějí dotáhnout?

Děje se tak v určitých kulisách; prosazení a sebeprosazení se může týkat rovněž hlasitosti projevu či zvuku. V aktuálním čísle *Historické sociologie* se tomuto tématu věnuje religionistka a historička vědy Anna Kvičalová, jež bádá o dějinách zvuku a sluchu. Vedle řady dalších jevů zkoumá i souvislosti sluchových vjemů ve „věku člověka“, a to včetně problematiky akustického znečištění prostředí (*akustický smog*). Kulturní význam zvuků se v průběhu času proměňoval. Zvuková studia (*sound studies*) se v posledních dvaceti letech stala pevně usazenou oblastí bádání z pohledu dějin médií, komunikačních studií, antropologie, urbanismu, ekologie atd. Nabízí se tedy otázka, zda sluch má své vlastní, ve všech oborech se projevující dějiny.

Dějinný význam určitých výjimečných publikací a síla jejich přetrvávající prestiže (intelektuální moci) se již potvrdily. Tak Lucy Brown považuje nejdůležitější knihu Norberta Eliase *Proces civilizace* od jejího překladu do angličtiny v roce 1979 za stálou součást historické sociologie. Podle autorky sám text poskytuje fascinující a empiricky podložený popis vývoje a proměny evropské společnosti od středověku a nabízí široce zasahující vysvětlení pro sociální procesy, které se v ní odehrávají. Zásadní nedostatky vyvolávající kritiku však představuje opomenutí role náboženství v těchto procesech. S využitím čarodějnických procesů z raného novověku jako historického důkazu autorčin článek navrhuje přepracování Eliasovy teorie tak, aby zahrnovala „náboženskou decentralizaci“ coby nezbytný faktor v civilizačním procesu. Tvrdí se, že vzhledem k významu středověké církve a hrozbě pro moc monarchie, kterou tato instituce představovala, bylo nutné decentralizovat organizované náboženství a oddělit ho od fungování státu, aby mohla probíhat nová formace státu.

Příspěvek Jiřího Šubrta se zaměřuje na analýzu pojmu *figurace* z pozic sociologické teorie. Uvedený termín představuje konceptuální inovaci zavedenou právě Norbertem Eliasem. Mezi stoupenci tohoto přístupu k sociologii je dnes kladen značný důraz na explanační potenciál, který je podle jejich přesvědčení s touto kategorií spojen, což se mimo jiné odráží i v tom, že Eliasův procesuální přístup ke zkoumání a vysvětlování sociální reality je označován jako „sociologie figurací“ (*Figurationssoziologie*). Autor tohoto příspěvku se snaží obsah daného pojmu systematickým způsobem promyslet a představit jeho silné a slabé stránky.

Z redakčních novinek uveďme, že Jóhann Páll Árnason na svém rodném Islandu usilovně připravuje weberovské číslo *Historické sociologie*. Do „dvojky“ našeho žurnálu zatím poslal inspirativní recenzní esej na knihu Josephiny Quinové *How the World Made the West: A 4000-Year History* [2024], kde upozorňuje i na autorčino světové stanovisko.

Na závěr každého editoriale mám ve zvyku se jménem redakce obracet na eventuelní příspěvatelky a příspěvatele, aby zaslali svoje studie i rukopisy v dalších odborných žánrech. Pokaždé při tom doufám, že se do hry dostává také postupně získávaná prestiž našeho časopisu, jejíž zdroj samozřejmě neleží v iluzorní moci kteréhokoliv z redaktorů, ale pouze a výhradně v nesnadno získávané odborné autoritě jednotlivých textů doposud v *Historické sociologii* uveřejněných. Nehledě na to, že četbou tohoto periodika zušlechťuje kterýkoliv ze zájemců svoji osobnost a získává snad rovněž inspiraci pro vlastní tvorbu. Než dosti; přiznám se, že opravdu nerad někomu promlouvám do duše. Nechme tomu volný průběh.

Bohuslav Šalanda

DOI: 10.14712/23363525.2024.14

Literatura

- Cainová, Susan [2012]. *Ticho: Síla introvertů ve světě, který nepřestává mluvit*. Brno: Jan Melvil.
Obrdlíková, Juliána [1970]. Prestiž. In. *Malý sociologický slovník*. Praha: Nakl. Svoboda 1970, s. 325–326.
Pavel, Ota [2013]. *Jak jsem potkal ryby*. Praha: Leda.
Quinn, Josephine [2024]. *How the World Made the West: A 4000-Year History*. New York: HarperCollins.